

Дмитро Ващук

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
відділ історії України середніх віків
та раннього нового часу,
Інститут історії України НАН України
(м. Київ, Україна), dmvaschuk@ukr.net

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА ЛИТОВСЬКОЇ ДОБИ У «ПРАЦЯХ КОМІСІЇ ДЛЯ ВИУЧУВАННЯ ІСТОРІЇ ЗАХІДНО-РУСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА»

У статті проаналізовано науковий збірник «Праці Комісії для виучування історії західно-руського та вкраїнського права», який виходив упродовж 1925–1930 рр. Предметом аналізу стали статті, присвячені вивченню права українських земель у період їх перебування у складі Великого князівства Литовського.

Ключові слова: право українських земель, Велике князівство Литовське, науковий збірник.

Dmytro Vashchuk

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Senior Research Fellow, Department of History of Ukraine
of the Middle Ages and early modern times,
Institute of history of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), dmvaschuk@ukr.net

RESEARCH INTO UKRAINIAN LAW IN THE PERIOD OF GRAND DUCHY OF LITHUANIA RULE IN THE COLLECTIVE VOLUME OF SCIENTIFIC PAPERS «THE COMMITTEE'S CONTRIBUTIONS FOR STUDYING THE EASTERN RUSSIAN AND UKRAINIAN LAW»

The 1925–1930 collective volume of scientific papers «The committee's contributions for studying the eastern Russian and Ukrainian law» is analyzed in the article. The subject matter of the analysis are the articles devoted to the study of Ukrainian territories' law in the period of Grand Duchy of Lithuania rule.

Keywords: *Ukrainian territories` law, Grand Duchy of Lithuania, collective volume of scientific papers.*

Період, коли більшість українських земель перебувала у складі Великого князівства Литовського, є доволі значущим у вітчизняній історії. Це була епоха значних змін у політичній, економічній, соціальній, культурній та правовій системах. Серед усіх зазначених сфер варто виокремити правову, реформування якої, врешті, призвело до завершення довготривалого процесу кодифікації. Результатом стало впровадження Литовського Статуту, який увібрав у себе правовий досвід декількох століть. Тому не дивно, що саме період XIV–XVI ст. здавна привертав увагу не лише поодиноким вченим, а й цілих наукових установ. Не стала виключенням і Всеукраїнська академія наук. При ній 27 січня 1919 р. була заснована Комісія для виучування історії західно-руського та українського права. Ініціатором її створення був Федір Тарновський, який і став її першим головою. З липня 1920 р. до травня 1933 р. комісію очолював Микола Василенко.

Предметом дослідження нашої статті є «Праці комісії...», а точніше опубліковані на їх сторінках роботи, які стосуються історії українського права литовської доби. За період 1925–1930 рр. було підготовлено 8 випусків, однак друком вийшло лише 7: випуски 1–6 та 8; сьомий випуск було знищено¹. Ми не будемо розглядати восьмий випуск «Праць комісії...», оскільки в ньому опубліковано другу частину монографії Лева Окиншевича, яка стосується історії центральних державних установ Гетьманщини². Натомість зосередимо увагу на перших шести

¹ Усенко І. Комісія ВУАН для виучування історії західно-руського та українського права // Енциклопедія історії України. – К., 2007. – Т. 4 (Ка–Ком). – С. 474.

² Окиншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII–XVIII ст. – Ч. II. Рада старшини // Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права. – К., 1930. – Випуск восьмий. – 352 с. Перша частина монографії у вигляді статті з додатками до неї були опубліковані у шостому випуску: Окиншевич Л. Генеральна Рада на Україні-Гетьманщині XVII–XVIII ст. // Праці комісії для виучу-

випусках, оскільки вміщені в них розвідки мають безпосереднє відношення до теми нашого дослідження.

Кожен випуск (крім восьмого) починається із «Передмови» голови комісії, академіка М. Василенка, у якій коротко проаналізовано матеріали тому. Починаючи із другого (крім четвертого/п'ятого та восьмого) друкується інформація секретаря комісії Л. Окиншевича щодо діяльності установи упродовж вказаного періоду³. Далі йдуть наукові розвідки вчених. З другого випуску започатковується розділ «Критики і бібліографія»⁴. З третього випуску «Праці...» стають більш структурованими. Зокрема, всі матеріали поділяються на такі розділи: «Розвідки», «Наукові звідомлення», «Полеміка й зауваження»⁵. Окремо відмітимо випуск 4–5, у якому опубліковано монографію Іринарха Черкаського, про яку мова піде нижче⁶. Оскільки більшість дослідників публікували свої праці майже у кожному випуску, то для зручності ми розглядатимемо їх наукові доробки в алфавітному порядку.

Розпочнемо свій аналіз із праць Степана Борисенка. На сторінках «Праці...» він опублікував декілька статей та рецензій. Одна з найбільших його робіт стосується історії формування адвокатури у першій половині XVI ст.⁷ На думку вченого, зако-

вання історії західно-руського та українського права. – К., 1929. – Випуск шостий. – С. 253–425.

³ У шостому випуску, який, до речі, було присвячено 400-річчю видання Першого Литовського Статуту, Л. Окиншевич проаналізував діяльність Комісії за 10 років (*Окиншевич Л. Десять років праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права (1919–1929)* // *Праці... – Випуск шостий.* – С. XI–XXX).

⁴ У шостому випуску цей розділ отримав назву «Зауваження, критика і бібліографія».

⁵ Цей розділ є тільки у третьому випуску.

⁶ *Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII ст.* // *Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права.* – К., 1928. – Випуск 4-й та 5-й. – 715 с.

⁷ *Борисенко С. Утворення професійної адвокатури в Литовсько-Руській державі* // *Праці комісії для виучування західно-руського та українського права.* – К., 1927. – Випуск третій. – С. 83–149.

нодавче врегулювання адвокатської практики відбулось після впровадження Першого Литовського Статуту у 1529 р. Зокрема, місцем діяльності адвокатів стали «земські (провінційальні) суди та господарський (центральный) суд, – пізніше Головний Литовський трибунал»⁸. Цікавою інформацією є те, що для написання цієї статті С. Борисенко влітку 1926 р. їздив до Москви для опрацювання Литовської Метрики. Він також зазначив ті книги, матеріали яких використав у статті⁹.

Причиною виникнення адвокатури вчений вбачав реформування економічного розвитку ВКЛ, зокрема заміну натурального господарства грошовим. Саме внаслідок цього, на його думку, «повстає потреба в точних, зафіксованих у формі закону, правних нормах, що забезпечували б як дійсність правних стосунків, так і визначеність порядку для захисту інтересів на суді». Тому саме внаслідок впровадження Статуту 1529 р. почала зростати професійна адвокатура¹⁰. До цього часу, як встановив історик, «не надавалось значіння тому, хто саме мав право виступати від чужого ймення на суді; навіть прізвища прокуратора не цікавилися записати». До їх компетенції входили як кримінальні, так і цивільні справи¹¹. Також важливими інструментами вирішення судових суперечок у достатутувий період залишалися як норми звичаєвого права (загальнодержавного значення), так і звичаї місцевого характеру. У цьому контексті С. Борисенко слушно зауважив, що «вирішити справу, не погодившись з місцевим звичаєм, це значило-б образити це право. Іноді, не сподіваючися добре розв'язати справу, господарський суд уважав за найкраще передати справу на розгляд місцевого суду»¹².

Прийняття Статуту в 1529 р. надало перевагу писаному праву перед звичаєвим, однак «судочинство просякається формалізмом. Щасливий кінець процесу, в значній мірі, залежав вже не тільки від наявності доводів, що мали сторони на руках, але й

⁸ Там само. – С. 83.

⁹ Там само. – С. 85.

¹⁰ Там само. – С. 91.

¹¹ Там само. – С. 93–94.

¹² Там само. – С. 96–97.

від того ще, чи цілком вони відповідають вимогам закону»¹³. Тому саме від досконалого знання закону, вміння висвітлити зміст справи у суді, залежав успіх, причому як за сторони позивача, так і відповідача. Цікаво, що найбільшого захисту у суді, на думку вченого, потребували жінки, інтереси яких представляли, здебільшого, їхні чоловіки, або так звані приятелі¹⁴.

Будь-яка допомога не була безкоштовною та оплачувалась відповідно з домовленостями. Скажімо, в одній із судових справ автор наводить інформацію про таку винагороду: «два постави сукна лунського, шуба конья та п'ять коп грошей, разом – на сорок п'ять коп грошей». Таким чином з'являється гонорар («помочное»), який став «ознакою того, що народжується спеціальна юридична професія людей, які наймаючись провадять на суді чужі справи»¹⁵.

Саме винагороді за адвокатську практику С. Борисенко присвятив окрему статтю під назвою «Адвокатський гонорар у Литовському князівстві в XVI–XVIIст.». Цей текст мав бути надрукованим у сьомому випуску «Праць...». Проте, через арешти декількох авторів тому, спочатку М. Слабченка, а потім Петра Сосенка, випуск було знищено. Про його зміст та короткі відомості про тексти публікацій відомо з передмови голови комісії М. Василенка. Стосовно тексту С. Борисенка, він відмітив, що «гонорар був приватною умовою адвоката та клієнта. Це була оплата професійних послуг адвоката; гонорар передбачався як один з видів судових витрат і входив в умову адвоката з клієнтом. Адвокатів винагороджували землею, грішми та іншими речами»¹⁶. Можемо тільки сподіватись, що текст статті

¹³ Там само. – С. 106.

¹⁴ Там само. – С. 111.

¹⁵ Там само. – С. 116–117.

¹⁶ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 40, оп. 1, од. зб. 449: *Василенко М. П.* Передмова до сьомого випуску «Праць Комісії для виучування історії західно-руського та українського права», арк. 2; *Василенко М.* Вибрані твори: у 3 т. Том 2. Юридичні праці / упоряд. І. Б. Усенко (кер. колективу). – К., 2006. – С. 449.

С. Борисенка, а можливо і весь випуск, будуть віднайдені в котромусь з архівосховищ¹⁷.

Інша стаття цього дослідника присвячена спискам Першого Литовського Статуту, який «цілком безпосередньо завершує довгий попередній процес уніфікації стародавніх правових сепаратних систем давньо-руських земель, об'єднаних під зверхністю Литви»¹⁸. Оскільки Статут, всупереч наказу Сигізмунда I Старого, так і не був надрукований, то С. Борисенко висловлює власну точку зору стосовно причин виникнення різних його списків. На його думку, це пов'язано із судовим процесом, коли прогалини у нормах Статуту могли доповнюватись через сейм. Однак в реальності цього не було, а тому «кожен власник примірника Статута доповнював і виправляв Статут з свого практичного погляду на вживаність тієї чи іншої правової норми». Найбільші проблеми виникали тоді, коли справа вирішу-

¹⁷ За спогадами Л. Окиншевича, який на той час очолював видавництво УАН, випуск побачив світ «перед тим, як надіслати видруковану книжку (підкреслено нами. – Д. В.) до «Главліту», – советського цензурового управління, – я взяв з друкарні два примірники її». Один він залишив у себе (згорів під час пожежі у Смоленську в 1941 р.), а другий передав М. Василенку (*Окиншевич Л. Моя академічна праця в Україні // Наукове товариство ім. Шевченка. Мемуарна бібліотека НТШ. – Львів, 1995. – Число 2. – С. 42–43*). Цей примірник, за версією його дружини Н. Полонської-Василенко, як і вся бібліотека їхньої сім'ї, були вилучені до бібліотеки Академії наук. Саме у зібранні «акад. Василенка зберігся коректурний примірник цього випуску» (*Полонська-Василенко Н. Видання Всеукраїнської Академії наук у Києві, знищені більшовицькою владою (Бібліографічна нотатка) // Українські бібліологічні вісті. – 1948. – С. 53*). В іншій статті Н. Полонська-Василенко дещо конкретизувала: «Унікальні примірники двох згаданих видань (перший – зі статтею М. Слабченка, а другий – із заміненою статтею П. Сосенка. – Д. В.) зберігалися в бібліотеці акад. М. П. Василенка» (*Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – 1962. – Т. CLXXIII. – С. 109*). Докладніше щодо тексту П. Сосенка див. нижче.

¹⁸ *Борисенко С. Списки Литовського Статута 1529 р. // Праці... – Випуск шостий. – С. 35–108.*

валась на «вищому праві», коли «власний список приватної особи стискався з списком господарським і правна оборона за своїм списком Статута була небезпечна»¹⁹.

У наступних підрозділах статті автор піддає науковому аналізу відомі йому списки Статуту 1529 р., щоправда опис рукописів взято із видання І. Даниловича. Зокрема, С. Борисенко розглянув 4 списки руською (староукраїнською) мовами (Дзялинський, Фирліївський, Слуцький та Віленський), один на латинській мові (Порицько-Пулавський) та два переклади на польську (Остробрамський та Свідзинський)²⁰. Відповідно до змісту історик розподілив списки на дві групи: короткої редакції (Дзял., Фирл., Пор.-Пул.) та широкої редакції (Віл., Слуц., Остробрам.). Відмінність полягала у тому, що у списках другої групи, по-перше, окремі норми видозмінені, а, по-друге, додано нові. Здійснивши порівняльний аналіз норм різних списків Статуту та співставивши їх із документами судової практики, автор дійшов такого висновку: «1) оригінали (а може це був один оригінал), з яких списано списки широкої редакції (Віл., Сл., польськ.) є доповнені та виправлені примірники Статута; 2) ці оригінали аж ніяк не були примірниками господарськими. Це – праця приватна, оскільки вміщених у них артикулів у господарському списку не було»²¹.

Насамкінець, С. Борисенко намагався встановити чи існував господарський список Статуту. Для цього він проаналізував досить велику кількість судових справ. За його спостереженнями, були випадки, коли справа у господарському суді розглядалась відповідно до Статуту, однак цієї норми або немає у жодному із списків, або вона видозмінена²². Також автор дійшов висновку, що «список уживаний на господарському суді мав свою, невідому нам у цілому нумерацію, що не збігається з відомими тепер списками Статута»²³. Загальний же підсумок

¹⁹ Там само. – С. 47.

²⁰ Там само. – С. 54–64.

²¹ Там само. – С. 95.

²² Там само. – С. 97–100.

²³ Там само. – С. 104.

був досить категоричним: «жодного господарського списку Статута не залишилося»²⁴.

Окрім проаналізованих статей С. Борисенюк на сторінках «Праць...» опублікував декілька рецензій. Зокрема, у другому випуску надруковано короткі рецензії до першого тому монографії Ростислава Лашенка²⁵, його ж статті щодо Литовського статуту²⁶ та монографії Марка Косвена²⁷. У третьому випуску С. Борисенюк проаналізував працю Адама Ветулані щодо розвитку судового процесу в Польщі в XIII – початку XVI ст.²⁸ Більш розгорнута рецензія стосується праці польського дослідника Яна Адамуса «*Z zagadnień prawa Litewskiego*. Lwów. 1926. стор. 56. (Pamiętnik historyczno-prawny pod redakcją Przemysława Dąbkowskiego tom II)²⁹.

Як уже зазначалось вище, М. Василенко, як голова Комісії, є автором передмов до усіх випусків «Праць...», крім восьмого. Водночас, крім цього, у другому випуску він публікує декілька

²⁴ Там само. – С. 109.

²⁵ *Борисенюк С.* [Рец.] Р. Лашенко Проф. Укр. Університету в Празі. Лекції по історії українського права. Частина перша, Княжа доба. I. Література. II. Памятники права. III. Історія держави і права. Прага. Накл. Укр. Універс. В Празі. 1923. Стор. 146 // Праці комісії для вивчення західно-руського та вкраїнського права. – К., 1926. – Випуск другий. – С. 274–276.

²⁶ *Борисенюк С.* [Рец.] Проф. Р. Лашенко. Литовський Статут, яко пам'ятник українського права. – Науковий збірник Українського університету в Празі. Том I. Прага. 1923, стор. 66–95 // Праці... – Випуск другий. – С. 288–289.

²⁷ *Борисенюк С.* [Рец.] Марк Косвен. Преступление и наказание в догосударственном обществе. Москва. 1925. Стор. 135 // Праці... – Випуск другий. – С. 277–279.

²⁸ *Борисенюк С.* [Рец.] Adam Vetulani. Pozew sądowy w średnio-wiecznym procisie polskim. Kraków 1925. Стор. 115 // Праці... – Випуск третій. – С. 446–450.

²⁹ *Борисенюк С.* Методологічні питання в науці історії литовсько-руського права: Jan Adamus. *Z zagadnień prawa Litewskiego*. Lwów. 1926. Стор. 56. (Pamiętnik historyczno-prawny pod redakcją Przemysława Dąbkowskiego tom II) // Праці комісії... – Випуск шостий. – С. 473–486.

рецензій. Перша стосується статті О. Лотоцького «Свиток Ярославль»³⁰. У другій проаналізовано відому працю О. Галецького щодо історії Литви, Русі та Жмуди у складі Великого князівства Литовського³¹. Третю присвячено аналізу історичної розвідки В. Дружича стосовно політичного становища Литовсько-Білоруської держави після Люблінської унії³².

Олександр Добров опублікував невелику статтю присвячену аналізу тих норм Литовських статутів 1529 і 1566 рр., які регулювали так зване необхідне спадкування³³. На думку вченого, мова йде про конкретизацію окремих артикулів, пов'язаних із процесом передачі у спадок нерухомого майна, «тобто питанню про обмеження волі спадкодавцевої на користь законних спадкоємців»³⁴. Перші спроби законодавчо врегулювати зазначене питання сягають часів Руської Правди. Однак генезис норми про необхідне успадкування дітьми «отчизного и дединного» сягає до змісту Городельського привілею 1413 р., а пізніше вона увійшла до Статуту 1529 р. (артикул 9 розділ 3)³⁵.

³⁰ Василенко М. [Рец.] О. Лотоцький. «Свиток Ярославль». «Науковий Ювілейний збірник українського університету в Празі, присвячений Панові Президентові Чесько-Словенської Республіки проф. д-ру Т. Г. Масарикові для вшанування 75-х роковин його народження. Частина 1. Прага, 1925. Стор. 118–138 // Праці... – Випуск другий. – С. 282–283.

³¹ Василенко М. [Рец.] Litwa, Ruś, Żmudź, jako części Wielkiego Księstwa Litewskiego. Napisał Oskar Halecki – Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-filozoficzny. Serya II. Tom XXXIV. Ogólnego zbiogu tom 59. W Krakowie. 1916. Стор. 214–215 // Праці... – Випуск другий. – С. 283–284.

³² Василенко М. [Рец.] В. Дружыц. Палажэньне Літоўска-Беларускай дзяржавы пасля Люблінскай уніі. – Працы Беларускага Дзяржаўнага Універсітету ў Менску. 1925 г. № 6–7, Стор. 216–251 // Праці... – Випуск другий. – С. 284–288.

³³ Добров О. Право необхідного спадкування за Литовським Статутом // Праці комісії для виучування західно-руського та вкраїнського права. – К., 1925. – Випуск перший. – С. 82–89.

³⁴ Там само. – С. 82.

³⁵ Там само. – С. 83–84.

Друга редакція Статуту внесла певні зміни щодо регулювання зазначеного питання. Вельми цікавим є те, що О. Добров наводить порівняльну таблицю норм Статуту 1566 р., із спільними нормами розділу 3-го 115-ї Юстиніанової Новели³⁶. Однак історик не називає причини запозичень із римського права. Також він не аналізує артикули Статуту 1588 р., оскільки розглянуті «два випадки необхідного спадкування, встановлені в Литовському Статуті 2-ї редакції, без змін увійшли й до 3-ї його редакції 1588 року»³⁷.

У сьомому випуску «Праць...» мала міститись стаття О. Доброва «Українські та литовські акти купівлі-продажу XVI ст.». У ній автор під кутом зору права з'ясовував особливості укладання трансакційних угод на території Великого князівства Литовського, проводив аналіз із аналогічними актами у Московській та Польській державах, порівнював норми римського права та грецькі документи купівлі/продажу із литовсько-українськими актами. Цінність цієї статті полягає ще й тому, що дослідивши 305 документів, О. Добров «запропонував типовий формуляр продажних актів... поділяючи його на 13 клявзул, але виучуючи акти, (О. Добров. – Д. В.) не строго дотримується формуляра, бо має на меті не суто дипломатичне досліджування, а переважно історико-юридичне»³⁸. Перу О. Доброва належить також критична рецензія на статтю Р. Лашенка щодо права власності на землю в Україні³⁹.

Питаннями, які пов'язані із функціонуванням магдебурзького права, займався Сергій Іваницький-Василенко⁴⁰. Вчений вважав,

³⁶ Там само. – С. 85–86.

³⁷ Там само. – С. 88.

³⁸ ІР НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 449: *Василенко М. П.* Передмова..., арк. 3; *Василенко М.* Вибрані твори. – С. 449.

³⁹ *Добров О.* До питання про право власності на землю в історії України. [Рец.] *Лашенко Р.* «Ідея права власності на землю на Україні» в Науковому Ювілейному Збірникові Українського Університету в Празі, присвяченому проф. Т. Г. Масарикові, ч. 1. Прага, 1925, стор. С. 374–405 // *Праці...* – Випуск другий. – С. 298–303.

⁴⁰ *Іваницький-Василенко С.* Закони про опіку над недолітками в джерелах Магдебурзького права Західній Русі й Гетьманщини //

що «у 1374 р. Кам'янець на Поділля, перший з українських міст, дістав привілей на Магдебурзьке право». Це започаткувало його поширення в українських містах, а саме у XV ст. цей процес став найбільш інтенсивним. Незважаючи на те, що зазначена стаття не стосувалась безпосередньо тих українських земель, які перебували у складі Великого князівства Литовського, вчений поставив за мету встановити джерела походження тих норм, «якими чотири століття значне число міст України (на правобічній Україні до 1791 р., а на Гетьманщині до 1831. – *Авт.*) ... керувалися у цивільних і карних справах, цивільному і карному судочинстві»⁴¹. Одним із таких джерел С. Іваницький-Василенко вважав не «офіційні кодекси, а приватні правничі книги-твори Гроїцького та Щербича»⁴². Саме науковому аналізу їх текстів, а точніше тих положень, які стосувалися опіки над неповнолітніми, і присвячена вказана стаття історика. Він також написав коротку рецензію на статтю В. Дружчиця стосовно історії м. Мінськ в кінці XV–початку XVI ст. (правда, нам не відомо з яких причин текст підписано «Сергій Іваницький»)⁴³. Під таким самим прізвищем опублікована рецензія на декілька виданих у Білорусі наукових праць, що стосувались історії міст Великого князівства Литовського, які володіли магдебурзьким правом (1-й том «Білоруського архіву, авт. Дм. Довгялло (документи м. Могилів); «Нарыс сацыяльна-економічнага жыцця места Наваградку у XVI сталецьці»,

Праці... – Випуск перший. – С. 59–81. Відмітимо також, що цей учений фігурує під прізвищами «Іваницький-Василенко» та «Іваницький». Причину цього нам не вдалося встановити.

⁴¹ Там само. – С. 59.

⁴² Там само.

⁴³ *Іваницький С.* [Рец.] В. Дружчыц. Места Менск у канцы XV і на пачатку XVI ст. (Працы Беларускага Дзяржаўнага Унівэрсытэту ў Менску. 1926 р. № 12, Стор. 1–22 // Праці... – Випуск третій. – С. 438–439.

авт. А. Бурдзейка; «Беларускія месцы у гістарычнай літаратуры», авт. В. Дружчыць)⁴⁴.

Відомий дослідник Правди Руської Микола Максимейко на сторінках «Праць...» опублікував декілька розвідок, присвячених цій правовій пам'ятці. Незважаючи на те, що основним об'єктом дослідження стали різноманітні тексти Правди Руської, в окремих епізодах автор звертається до текстів Литовських статутів. Зокрема, досліджуючи систему Правди Руської, М. Максимейко часто проводить аналогії з нормами Статуту 1588 р. Його загальний висновок після проведення порівняльного аналізу текстів документів виглядає так: «Зміст Лит[овських] Стат[утів] розподіляється мало не ті самі рубрики, що були за провідний критерій і для автора Р. Пр. Але подібність між обома пам'ятками не обмежується на самій однорідності засад, покладених у підвалину класифікації. Вона виявляється також і в тих часткових ухилах од прийнятої системи, що нерідко робилися з тих чи інших приводів»⁴⁵.

Іншу свою розвідку історик приділив науковому аналізу тих положень Руської Правди, які стосувались смердів⁴⁶. Зокрема, в окремих епізодах автор показує генезу цієї категорії людей у Великому князівстві Литовському у XV–XVI ст. Наприклад, автор документально підтвердив, що слово «смерд» у першій половині XVI ст. могло бути образливим та ставало приводом до судового позову. На Волині у цей же період «смердами» могли називати тяглих людей. Насамкінець автор зауважував, що «юридичний стан тяглих людей у Лит[овсько]-Руській державі багато в чому нагадує смердів за Руською Правдою»⁴⁷.

⁴⁴ Іваницький С. [Рец.] Нове в історії міст під Магдебурзьким правом у великому князівстві Литовському // Праці... – Випуск шостий. – С. 486–492.

⁴⁵ Максимейко М. Система Руської Правди в її поширеній редакції // Праці... – Випуск другий. – С. 50–73.

⁴⁶ Максимейко М. Про смердів Руської Правди // Праці... – Випуск третій. – С. 59–82.

⁴⁷ Там само. – С. 76–77.

«Московська редакція Руської Правди», – саме так називалась стаття М. Максимейка у сьомому випуску. У ній автор, проаналізувавши списки Оболенського та Толстого, дійшов такого висновку: «Руська Правда грала в державі московській по суті таку саму роль, як і Литовський Статут, хоч і в скромнішому розмірі. Вона мала вплив на законодавство; нею користалися, як субсидіярним джерелом права»⁴⁸.

Досить цікавими та змістовними текстами на сторінках «Праць...» є публікації звітів про відрядження до архівів, які оформленні у вигляді наукових розвідок. Один із таких звітів належить Оникію Малиновському, у якому він описав архівні матеріали із фондів «Давньосховища Московського відділення Центрального історичного Архіву»⁴⁹, що стосуються історії західно-руського та українського права. Стосовно литовської доби на українських землях вчений звернув увагу на: 1) Литовську Метрику (документи Архіву Міністерства Юстиції); 2) Польські документи (справи Московського Архіву Міністерства Закордонних Справ); 3) Малоросійські справи колишнього Архіву Міністерства Закордонних Справ; 4) Справи «о Малороссіи» та «о Польше» колишнього Державного Архіву. По кожній із позицій О. Малиновський коротко охарактеризував наявні там документи та їх хронологію⁵⁰.

Секретар комісії Л. Окиншевич у другому та третьому випусках опублікував декілька рецензій. Перша стосувалась другої частини монографії Р. Лашенка «Лекції по історії українського

⁴⁸ ІР НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 449: *Василенко М. П.* Передмова..., арк. 1–2; *Василенко М.* Передмова до сьомого випуску... – С. 448–449; За даними І. Усенка, зазначена стаття М. Максимейка була опублікована у 1940 р. на сторінках журналу «Проблеми источниковедения» (*Усенко І.* Рукописна правнича спадщина Всеукраїнської Академії наук: гіркі втрати і архівні знахідки // *Правова держава.* – К., 2013. – Вип. 24. – С. 14).

⁴⁹ Тепер – Російський державний архів давніх актів.

⁵⁰ *Малиновський О.* Огляд архівних матеріалів з історії історії західно-руського та українського права, що переховуються у Древлехранилищі Московського Центрального Архіву (по 1 лютого 1926 р.) // *Праці...* – Випуск другий. – С. 1–49.

права», яка присвячена саме литовській добі. Незважаючи на багато позитивних рис цієї праці, рецензент все ж таки висловив ряд критичних міркувань. Наприклад, Л. Окиншевич вважав хибним твердження Р. Лашенка про «виключне панування українського права в литовсько-білорусько-українській державі», оскільки, на думку М. Грушевського, велике значення мав і білоруський елемент⁵¹. У другій історик проаналізував збірник «Записок Наукового Товариства імени Шевченка у Львові», присвячений 50-літтю установи, зокрема статті О. Лотоцького, І. Крип'якевича та М. Василенка. Цікаво, що попри загалом позитивний аналіз статті І. Крип'якевича щодо Ради та Генеральної старшини держави Б. Хмельницького, Л. Окиншевич зауважив: «Треба констатувати певну наукову відірваність Львова від Радянської України. Тільки нею можна пояснити незнайомство І. Крип'якевича з книгою проф. М. Слабченка «Центральныя учреждения України XVII–XVIII ст. (вийшла р. 1918), що містить у собі розділи й про Раду й про Генеральну Старшину»⁵².

Аналогічна рецензія стосувалась Т. СXLIV–СXLV «Записок НТШ у Львові», у якій автор охарактеризував розвідку І. Крип'якевича (продовження попередньої статті стосовно держави Б. Хмельницького) та статті В. Заїкіна⁵³. Значно ширше автор проаналізував опубліковану на сторінках «Записок» монографію М. Чубатого щодо державно-правового становища українських земель у кінці XIV ст. Рецензія, фактично, поділяється на дві частини. У першій подано коротку характеристику змісту

⁵¹ *Окиншевич Л.* [Рец.] Р. Лашенко. Лекції по історії українського права, ч. II. Литовсько-польська доба. В. І. Памятники права. Прага. 1924, стор. 78 // *Праці...* – Випуск другий. – С. 276–277.

⁵² *Окиншевич Л.* [Рец.] Записки Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, т. СXXXVIII–СXL. *Праці Історико-Філософської Секції під редакцією Івана Крип'якевича.* У Львові. 1925, с. 335 // *Праці...* – Випуск другий. – С. 280–281.

⁵³ *Окиншевич Л.* [Рец.] Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, Т. СXLIV–СXLV. *Праці історико-філософської секції, під редакцією Івана Крип'якевича.* Львів 1926, с. 271 // *Праці...* – Випуск третій. – С. 463–465.

праці, а у другій критичні зауваження по тексту⁵⁴. Найприскіпливіше Л. Окиншевич віднісся до питань аналізу природи феодалізму, українського впливу на Велике князівство Литовське, входження українських земель до його складу та використаної наукової літератури. Щодо останнього історик зауважив: «Література питання. Тут – найслабша сторона монографії»⁵⁵. Зокрема, він слушно відмітив про не використання М. Чубатим тих праць М. Любавського, Ф. Леонтовича, М. Максимейка, які безпосередньо стосувались історії політичного устрою Великого князівства Литовського. Ще дві рецензії присвячено аналізу монографії польського історика С. Кутшеби⁵⁶ та статті білоруського дослідника В. Пічети⁵⁷.

Надзвичайно корисною є публікація Григора Попова «Луцький трибунал 1578 р.»⁵⁸. По-перше, досліднику вдалося віднайти документи цієї установи від 12 листопада по 6 грудня 1578 р., які вважались втраченими⁵⁹. По-друге, незважаючи на анексію Волині Польщею внаслідок Люблінської унії, на її території залишався чинним Статут 1566 р. Тому незважаючи на те, що хронологічно стаття виходить за межі класичної литовської доби, вона є важливою у контексті дослідження історії українського права XVI ст. Зокрема, оригінальною думкою автора є

⁵⁴ *Окиншевич Л.* [Рец.] Микола Чубатий. Державно-правне становище українських земель Литовської Держави під кінець XIV в. Записки Наукового Товариства імени Шевченка, т. CXXXIV–CXXXV, с. с. 19–65, т. CXLIV–CXLV, с. с. 1–108 // *Праці...* – Випуск третій. – С. 432–438.

⁵⁵ *Окиншевич Л.* [Рец.] Микола Чубатий... – С. 437.

⁵⁶ *Окиншевич Л.* [Рец.] Stanisław Kutrzeba. Historia źródeł dawnego prawa polskiego, t. II, Lwów–Warszawa–Kraków 1926, p. 463 // *Праці...* – Випуск третій. – С. 427–429.

⁵⁷ *Окиншевич Л.* [Рец.] Проф. У. Пічэта. Распрацоўка гісторыі літоўска-беларускага права XV–XVI стагоддзяў у гісторыяграфіі. Польша, 1926 г. № 8, с. с. 169–178; 1927 г. № 2, с. с. 125–155 // *Праці...* – Випуск третій. – С. 429–432.

⁵⁸ *Попов Г.* Луцький трибунал 1578 р. // *Праці...* – Випуск перший. – С. 32–58.

⁵⁹ Принаймні, саме так стверджував М. Ясінський.

теза про те, що «уставна грамота Волинської землі стає Литовським статутом. Тут об'єднуються окремі українські землі єдиним правом, рідним для їх усіх, що його скодифікувала була тая влада, котра сполучила ці землі в одне політичне тіло»⁶⁰. Крім цього, на думку вченого, створення Луцького трибуналу не було пов'язано із сепаратистськими тенденціями місцевої шляхти, а становило «тимчасову ознаку волинського територіялізму»⁶¹.

Декілька публікацій щодо окремих інститутів права здійснив Микола Товстоліс. Перша стосується поняття «знахідки» у писемних пам'ятках права XV–XVI ст.⁶² Розглядаючи норми Судебника 1468 р. та уставної грамоти Більського повіту 1501 р., вчений дійшов висновку про те, що у достатутівий період «знахідка – це не засіб набувати право власності: вона встановлює для знахідника саме-но володіння й більш нічого; предмет знахідки це не *res nullius* (нічийна річ. – *Д. В.*), а навпаки, *res alterius* (інша річ. – *Д. В.*), але невідомо чия»⁶³. Далі М. Товстоліс розглянув «знахідку» крізь призму норм трьох редакцій Литовських Статутів. Зокрема, він звернув увагу на те, що для отримання винагороди за знайдену річ – половину вартості – знахідник мав довести свої витрати та вкладену працю. Водночас, у період дії Статутів ситуація особливо не змінилась порівняно з попередніми часами: «За литовсько-руським правом знахідка не веде до власності, а встановлює для знахідника володіння без права користування річчю, причому за ним визначається й право на винагороду, якщо він доклав праці, щоб зберегти річ». Водночас, за приховування знахідки передбачалось покарання⁶⁴. Наприкінці статті вчений звернув увагу на тотожність правових норм інституту знахідки у литовсько-

⁶⁰ Попов Г. Луцький трибунал 1578 р. – С. 33–34.

⁶¹ Там само. – С. 35.

⁶² Товстоліс М. Про знахідку по Литовському праву // Праці... – Випуск другий. – С. 74–83.

⁶³ Там само. – С. 77.

⁶⁴ Там само. – С. 80.

руських законодавчих пам'ятках з пізнішими російськими, зокрема з Уложенням 1649 р.⁶⁵.

У другій публікації розглянуто інститут «застави» згідно норм Литовських Статутів трьох редакцій⁶⁶. Тобто у статті мова йде про законодавче регулювання передачі рухомого та нерухомого майна під заставу кредиторам. Спершу вчений встановив осіб, які могли брати участь в заставній угоді, далі визначив предмет застави та її форму. Також М. Товстоліс полемізує із М. Володимирським-Будановим стосовно права володіння заставним майном. На відміну від останнього, перший вважав що при передачі нерухомого майна в заставу, «заставоємцеві насамперед належить **право володіння** (виділено в авт. – Д. В.) заставленим майно. Тому й **застава** (виділено в авт. – Д. В.) – застанова майна з передачею права володіння кредиторіві»⁶⁷. Далі дослідник з'ясував принципи захисту заставного майна та фіксує терміни завершення застави⁶⁸. Важливе місце у статті належить аналізу впливу Литовських Статутів на інші правові пам'ятки у контексті заставного права. Зокрема, М. Товстоліс розглянув «Сводъ правъ, по которым судится малороссійській народъ», «Сводъ местныхъ законовъ западныхъ губерній» та документи магдебурзького права. У загальних висновках історик підкреслив, що описаний механізм функціонування застави, коли заставоємець отримував заставне майно з правом володіння, було особливістю саме Литовських Статутів і саме це відрізняло їх від західноєвропейської традиції. Заставне володіння, на його думку, було ліквідоване аж у 1842 р.⁶⁹.

У згаданих вище спогадах Н. Полонської-Василенко йшлося про те, що у сьомому випуску «Праць...» текст М. Слабченка було замінено на статтю П. Сосенка, присвячену каптуровим

⁶⁵ Там само. – С. 81–83.

⁶⁶ *Товстоліс М.* Суть застави за Литовським Статутом // *Праці...* – Випуск шостий. – С. 112–158.

⁶⁷ Там само. – С. 115.

⁶⁸ Там само. – С. 131–132.

⁶⁹ Там само. – С. 152–158.

судам⁷⁰. Аналогічна інформація представлена і в «Енциклопедії українознавства»⁷¹. Однак за версією Л. Окиншевича, цього тексту у вказаному випуску не було: «Скільки я знаю, тема про каптурові суди не була п. П. Сосенком закінчена. Вона не доповідалася на засіданнях комісії. І, як видавець збірника, я краще за інших проінформований про його зміст. Здогадка автора гасла (Енциклопедії українознавства – Д. В.) необґрунтована і невірна. Праці про каптурові суди в тому 7-му не було»⁷². Відмітимо також і той момент, що в опублікованій передмові М. Василенка до сьомого тому інформація про текст П. Сосенка також відсутня. Водночас зауважимо, що інформація Л. Окиншевича не зовсім точна. В Інституті рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського містяться документи, які засвідчують підготовку П. Сосенком історичного дослідження (скоріш за все дисертації) про каптурові суди, зокрема план майбутньої роботи⁷³. Згідно з протоколом від 4 січня 1930 р. на засіданні Комісії відбувся промоційний захист праці П. Сосенка «Походження та розвиток каптурових суддів в XVI ст.». Офіційними опонентами виступили В. Романовський та С. Іваницький⁷⁴, не офіційним – І. Черкаський, а за результатами обговорення П. Сосенка було переведено у наукові співробітники⁷⁵. Відомо також, що до друку готувався дев'ятий випуск «Праць...», у якому мала бути його стаття (протокол від 23 травня 1930 р.)⁷⁶. Насамкінець

⁷⁰ Полонська-Василенко Н. Видання Всеукраїнської Академії наук у Києві... – С. 53; *Її ж.* Історична наука в Україні за советської доби... – С. 109.

⁷¹ Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж, Нью-Йорк, 1976. – Т. 8. – С. 2957.

⁷² Окиншевич Л. Моя академічна праця в Україні... – С. 44.

⁷³ ІР НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 680, 2 арк. Висловлюю щире вдячність к. і. н. Світлані Блащук за надану інформацію.

⁷⁴ Там само, од. зб. 678, 4 арк. (відгук В. Романовського); Там само, од. зб. 671, 5 арк. (відгук С. Іваницького).

⁷⁵ Там само, од. зб. 162–237, арк. 2. У цьому ж протоколі надруковано виступ І. Черкаського стосовно роботи П. Сосенка.

⁷⁶ Там само, арк. 17; *Усенко І.* Рукописна правнича спадщина... – С. 13.

маємо текст П. Сосенка (скоріш за все, автореферат) «Походження та розвиток каптурових судів на Правобережній Україні в XVI ст.»⁷⁷. Таким чином, можемо констатувати, що П. Сосенко таки завершив дисертацію і навіть пройшов обговорення на засіданні Комісії. Інше питання, чи була його стаття у сьомому випуску «Праць...». На жаль, поки що відповідь на це питання залишається відкритою.

Значний внесок у проблему вивчення українського права литовської доби належить Іринарху Черкаському. У першому випуску він друкує невелику розвідку щодо встановлення та функціонування інституту «поволання» у XVI–XVII ст., яка згідно уточнення самого автора, є уривком майбутньої монографії «Судочинство на Україні XVI–XVIII ст.»⁷⁸. Цінність статті полягає у тому, що автор розглядає, головним чином, не стільки законодавчі пам'ятки, скільки актовий матеріал. Відповідно маємо значно ширшу картину представлених висновків. Згідно проаналізованих джерел історик наводить визначення, що поволання – «це особливою акт оповіщення людности про забиство й забиців»⁷⁹. Огляд трупу, який чинили або возний, або кривні родичі загиблого, відбувався за встановленою процедурою з метою показу знаків насильства. Обов'язковою умовою була участь двох-трьох шляхтичів, які засвідчували правильність дії возного. Врешті, на думку вченого, у процесі поволання встановлювали ім'я убитого та ім'я убивці⁸⁰. Далі І. Черкаський проаналізував норми Литовських Статутів 1566 та 1588 рр. та положення магдебурзького права стосовно предмету свого дослідження. На його думку, повсякденна практика і зміст артикулів представлених пам'яток мають значні відмінності⁸¹.

⁷⁷ Там само, од. зб. 681: Сосенко П. Походження та розвиток каптурових судів на Правобережній Україні [XVI ст.]. Тези [20 рр. XX ст.]. Машинопис з рукописними правками, 13 арк.

⁷⁸ Черкаський І. Поволання над трупом загиблого // Праці... – Випуск перший. – С. 90–107.

⁷⁹ Там само. – С. 90.

⁸⁰ Там само. – С. 92–93.

⁸¹ Там само. – С. 95–100.

Розглядаючи генезу інституту поволання, автор дійшов такого висновку: «поволання взагалі є установа спільна у слов'янських народів, що поволання розвивається десь близько XI–XIII віку і що з нього є витвір звичаєвого права, засвоєного писаним законодавством, а не навпаки, як це можна було-б думати»⁸².

У четвертому та п'ятому випусках, як зазначалось вище, надруковано монографію І. Черкаського, присвячену копним судам України XVI–XVIII ст. Враховуючи великий обсяг праці, ми не будемо детально її аналізувати, оскільки це потребує спеціального дослідження, а зупинимось лише на головних моментах. Передмову до видання написав голова Комісії М. Василенко. Він звернув увагу не лише на позитивні, а й на суперечливі моменти дослідження. Скажімо, академік не погодився із терміном «громадський суд», який І. Черкаський використав замість «копного суду»; також певне заперечення стосувалось цитування текстів документів у сучасній транскрипції⁸³.

Загалом монографія складається із переднього слова, огляду джерел та літератури, шести частин (кожна із яких поділена на підрозділи), додатків (доповнення огляду історіографії), предметного покажчика, списку допущених при друці помилок та анотації французькою мовою. Територіальні межі дослідження окреслено українськими та білоруськими землями. Водночас автор часто звертається і до попередніх періодів історії. І. Черкаський зумів залучити максимальну кількість доступних йому опублікованих джерел (щоправда, матеріали Литовської метрики в силу об'єктивних причин представлені досить фрагментарно). Він здійснив детальний аналіз наявних історіографічних праць, які прямо чи частково стосувались окресленої проблеми, а також дав їм свою критичну оцінку. Причому мова йде не лише про монографічні дослідження, а й про статті та передмови до джерелознавчих видань⁸⁴.

⁸² Там само. – С. 105.

⁸³ *Черкаський І.* Громадський (копний) суд на Україні-Русі... – С. V–VI.

⁸⁴ Там само. – С. 3–33.

На сторінках основної частини монографії повністю розкрито походження, розвиток та функціонування копного суду⁸⁵. Вдаючись до полеміки із відомим істориком права Ф. Леонтовичем, І. Черкаський презентує власне бачення функцій суду та пропонує свій термін для його означення. По-перше, він схиляється до думки, що термін «громадський» цілком слушно вживати, оскільки «випадків, де одна назва (копа) переплітається з другою (громадою) в такому самому значінню, зустрічається чимало»⁸⁶. По-друге, І. Черкаський на конкретних прикладах як актового матеріалу, так і норм Литовського Статуту 1529 р. спростував висновок Ф. Леонтовича про те, що «копний суд – то зовсім не суд, а допоміжна якась установа для урядового суду, знаряддя його»⁸⁷. Далі історик встановлює і характеризує походження копного суду, райони його поширення⁸⁸ та причини зникнення; категорії осіб, які брали участь у суді, та місця, де він збирався; процес розгляду справ; слідчі дії стосовно обвинуваченого; вироки та їх виконання; апеляції та випадки переведення справ на так зване вище право; судові виплати й витрати; особливі види копного суду⁸⁹. Таким чином, І. Черкаський зумів аргументовано довести свою тезу, озвучену на початку роботи у полеміці з Ф. Леонтовичем: «Копний суд був справді судом і остільки правосильним, що не тільки ухвалював вироки про відшкодування скривдженого, але й присуджував до страти й вироки ці тут-же виконував»⁹⁰.

⁸⁵ Принагідно відмітимо, що запропонований І. Черкаським термін «громадський суд» замість «копного суду» не набув широкого поширення.

⁸⁶ Там само. – С. 37.

⁸⁷ Там само. – С. 38–45.

⁸⁸ Скажімо автор цілком аргументовано доводить, що копний суд існував тільки на українських (Київщина, Волинь, Поділля, Стародубівщина) та білоруських землях. В сусідніх державах, зокрема Московщині, Польщі, Чехії та Угорщині нічого подібного не було (Там само. – С. 56–64).

⁸⁹ Там само. – С. 45–669.

⁹⁰ Там само. – С. 45.

Насамкінець залишається тільки відмітити, що на сьогодні ця праця залишається чи не єдиним фундаментальним історико-правовим дослідженням копного суду попри те, що у сучасній вітчизняній науці маємо певні напрацювання, присвячені цій проблематиці⁹¹.

На сторінках «Праць...» опубліковано також декілька рецензій. Перша із них стосується роботи Р. Лашенка про історію копних судів в Україні⁹². Враховуючи обізнаність І. Черкаського із темою, то, відповідно, і рецензія вийшла досить критичною. Скажімо, він не погодився із думкою про поступовий занепад копного суду в Україні в XVI ст., оскільки «акти XVI–XVII ст. дають підстави говорити навіть про дальший розвиток копного права: ми бачимо, що копне право пристосовується до нових умов життя й утворює навіть кілька інститутів»⁹³. Далі І. Черкаський полемізує стосовно устрою та компетенції копних судів. Цікавим зауваженням є спростування висновку Р. Лашенка про недопущення жінок до участі на копних зібраннях: «Не можна так категорично, як це робить проф. Лашенко, говорити, що жіноцтво не мало права приймати участі в копних зібраннях, бо акти дають можливість відзначити присутність жіноцтва на копах, не тільки як свідків»⁹⁴. Загалом же рецензент

⁹¹ *Гурбик А.* Трактатування «судових околиць» в громадському судочинстві на українських землях Великого князівства Литовського // *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. – Т. I. – С. 11–33; *Його ж.* Правовий інститут «гоніння сліду» в копному судочинстві українських земель Великого князівства Литовського // *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – Т. II. – С. 96–111; *Бедрий М.* Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст.: історико-правове дослідження. – Львів, 2014. – 264 с.

⁹² *Черкаський І.* [Рец.] Проф. Ростислав Лашенко. Копні суди на Україні, їх походження, компетенція і устрій. Часть I. Відбитка із I т. «Збірника Правничої Комісії Наукового тов. ім. Шевченка». У Львові. 1926 р., стор. 1–67 // *Праці...* – Випуск другий. – С. 290–294.

⁹³ Там само. – С. 290.

⁹⁴ Там само. – С. 291.

відмітив, що попри висловлену критику, автор зумів проаналізувати більшість наукових праць з проблеми, а також «зв'язав ті чи інші інститути копного права не тільки з Литовським Статутом і Руською Правдою, а й з подібними інститутами інших слов'янських народів»⁹⁵.

У шостому випуску І. Черкаський публікує рецензію на другу частину монографії Р. Лашенка, присвяченої копним судам⁹⁶. У ній він коротко, але досить критично проаналізував розділи книги, вказавши на головні неточності. Зокрема, певна хибність висновків пов'язана із тим, «що в підвалину своєї праці автор (Р. Лашенко. – Д. В.) клав літературу питання, а не самі акти в їхній сукупності, хоч, визнаю це, деякі акти автор читав. На мою думку (І. Черкаського. – Д. В.) треба було-б робити навпаки: вивчення актів класти в підвалину свого досліду, а літературою лиш коригувати свої висновки чи відзначати хибні висновки своїх попередників»⁹⁷.

Тематика «копного суду» присутня і у наступній короткій рецензії І. Черкаського. Об'єктом наукового аналізу стала стаття того ж Р. Лашенка⁹⁸. Рецензент вказав на помилки, допущені автором, що були спричинені браком «широкого обізнання з актовим матеріалом про копний суд і навіть з кількома статтями Статуту (1588 р., Розділ 9 Арт. XIV. – Д. В.), що говорять про копу»⁹⁹.

Крім схарактеризованих статей та рецензій, заслуговує на увагу окремий розділ третього випуску «Полеміка і зауваження»

⁹⁵ Там само. – С. 294.

⁹⁶ *Черкаський І.* [Рец.] Проф. Ростислав Лашенко. Копні суди на Україні, їх походження, компетенція і устрій (кінець). Збірник правничої комісії при історично-філософській секції Наукового Товариства імени Шевченка, ч. 2. Львів, 1927, стор. 1–87 // *Праці...* – Випуск шостий. – С. 509–514.

⁹⁷ Там само. – С. 513.

⁹⁸ *Черкаський І.* [Рец.] Проф. Р. Лашенко. Український копний процес (по карній справі) на одному прикладі. Відбитка з Записок У. Г. А. (Українська Господарча Академія. – Д. В.) в ЧСР // *Праці...* – Випуск третій. – С. 455–456.

⁹⁹ Там само. – С. 456.

(в інших випусках він відсутній)¹⁰⁰. Він повністю присвячений науковій дискусії стосовно публікацій Р. Лашенка та розпочинається із тексту О. Малиновського, у якому проаналізовано монографію «Лекції по історії українського права»¹⁰¹. Оцінюючи працю, яка зорієнтована на студентів, академік відмітив: «Безперечно, курс для студентів повинен бути такий, щоб студенти могли його вивчити. Цю умову «Лекції» проф. Лашенка не задовольняються»¹⁰². Далі історик подає цілий ряд своїх аргументів до висловленої тези. Скажімо, він полемізує щодо запропонованої Р. Лашенком періодизації українського права: середина XI ст. (початок) – 1917–1918 рр. (кінець). О. Малиновський стверджував, що незважаючи на відсутність у первісному праві власне українських ознак, однак саме «з інституцій слов'янського права і розвивались інституції українського права». Також вчений заперечив кінцеву дату. На його думку, зазначені дати ознаменували не кінець українського права, а початок нового періоду розвитку¹⁰³. Певні зауваження стосувались структури праці. Академік вважав, що історію права варто викладати не по хронологічним періодам, а по інституціям чи галузям права¹⁰⁴. Загалом О. Малиновський висловився про те, що найголовнішим завданням двох правничих комісій Академії наук є написання колективного наукового дослідження з історії права українського народу. Причому, він наголошував саме на такому варіанті, оскільки «поруч зі своїм правом український

¹⁰⁰ Правда, згідно з «Передмовою» М. Василенка до сьомого випуску, його останній розділ «присвячено науковій полеміці з приводу розвідки В. І. Новицького «Снеми Руської землі X–XII ст.». В обговоренні взяли участь О. Андріяшев та М. Слабченко, а автор статті опублікував свої заперечення (ІР НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 449: *Василенко М. П.* Передмова..., арк. 6; *Василенко М.* Вибрані твори у трьох томах... – С. 451).

¹⁰¹ *Малиновський О.* Курс історії права українського народу (З вступу «Лекцій по історії українського права» Р. Лашенка, професора Укр. Університету в Празі) // *Праці...* – Випуск третій. – С. 382–394.

¹⁰² Там само. – С. 382.

¹⁰³ Там само. – С. 383–384.

¹⁰⁴ Там само. – С. 385.

народ користувався і правом чужим», а тому «минуле українського народу в царині права, треба назвати історією права українського народу, а не історією українського права»¹⁰⁵.

Наступна стаття розділу належить Р. Лашенку, у якій він дав окремі відповіді на рецензії стосовно своїх робіт, які ми проаналізували вище (крім О. Малиновського)¹⁰⁶. Мова йде про рецензії С. Борисенка на «Лекції...», І. Черкаського про «Копні суди...» та О. Добрава щодо права власності на землі. Ми не будемо докладно подавати зміст усіх відповідей Р. Лашенка, а занадимо лише концептуальні, на наш погляд, моменти. На початку статті історик виклав власне бачення тих методологічних засад, якими має користуватись рецензент: «цілковита об'єктивність, витриманість, додержання певної провідної лінії, до того без усього, що без потреби дратує, порушує спокійний академічний тон»¹⁰⁷. Враховуючи це, у відповідях рецензентам він зупинився лише на тих моментах, які носили «почасти суто особистий характер, бо дотикаються власне мене (Р. Лашенка. – Д. В.), як дослідника»¹⁰⁸. Водночас автор залишив за собою право у наступній статті подати значно ширшу відповідь: «З ласкавого дозволу Редактора “Праць” Комісії акад. Н. П. Василенка, застерегаю за собою право подати згодом свої зауваження й на інші завваження, що їх поробили мої рецензенти по суті інших, зачеплених в моїх працях питань із царини історії нашого права»¹⁰⁹.

Третю статтю цього розділу написав І. Черкаський під назвою «Відповідь І. Ю. Черкаського проф. Р. Лашенкові на його «Кілька слів»»¹¹⁰. У ній він на конкретних прикладах продемонст-

¹⁰⁵ Там само. – С. 394.

¹⁰⁶ *Лашенко Р.* Кілька слів з приводу рецензій у II випуску «Праць комісії» на мої праці з історії українського права // *Праці... – Випуск третій.* – С. 395–401.

¹⁰⁷ Там само. – С. 395.

¹⁰⁸ Там само. – С. 396.

¹⁰⁹ Там само.

¹¹⁰ *Черкаський І.* Відповідь І. Ю. Черкаського проф. Р. Лашенкові на його «Кілька слів» // *Праці... – Випуск третій.* – С. 402–404.

рував те, що рецензована робота проф. Р. Лашенка, по-перше, не достатньо підкріплена джерелами, а, по-друге, значну частину актових матеріалів вчений взяв з інших історичних видань без посилань на авторів¹¹¹.

Завершується розділ статтею під назвою «Відповідь О. С. Добрава проф. Р. Лашенкові»¹¹². Історик спростував подані Р. Лашенком коментарі стосовно наведених у рецензії зауважень. Головне із них стосувалось права приватної власності на землю в історії України. Якщо Р. Лашенко вважав, що «ідея приватної власності є природженою рисою українського народу», то О. Добров висловив сумніви щодо такого висновку. Зокрема, історик зауважив: «З погляду методологічного, так ставити питання припустимо лиш тоді, коли твердження, що його висуває автор, приймає він як робочу гіпотезу, яку треба перевірити за допомогою всього історичного матеріалу». Відповідно, головне зауваження стосувалось того, що професор вибирав тільки ті факти, які підтверджували його гіпотезу, натомість ігнорував інші¹¹³.

Ще однією особливістю третього випуску стала публікація протоколів засідань Комісії, які відбувались з 1 червня 1926 р. по 1 липня 1927 р.¹¹⁴ Вони є досить змістовними та цікавими як з науково-методологічної точки зору, так і у контексті міжособистісних взаємин всередині Комісії. Тому, на наш погляд, вони потребують спеціального дослідження. Відмітимо також, що у сьомому випуску мали бути опубліковані протоколи засідань Комісії з 1 жовтня 1927 р. по 1 липня 1929 р.¹¹⁵

¹¹¹ Там само. – С. 403.

¹¹² *Добров О. Відповідь О. С. Добрава проф. Р. Лашенкові // Праці... – Випуск третій. – С. 405–407.*

¹¹³ Там само. – С. 406.

¹¹⁴ *Протоколи Комісії для виучування західно-руського та українського права з 1-го червня року 1926 по 1 липня року 1927 // Праці... – Випуск третій. – С. 466–500.*

¹¹⁵ *ІР НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 449: Василенко М. П. Передмова..., арк. 1; Василенко М. Передмова до сьомого випуску... – С. 448.*

Отже, підводячи підсумок нашого дослідження, відмітимо наступне. Діяльність Комісії для виучування історії західно-руського та українського права виявилась надзвичайно продуктивною. Завдяки вмілому керівництву М. Василенка та рівномірному розподілу обов'язків між її членами вдалося охопити різні періоди історії, починаючи із давньої Русі та закінчуючи ліквідацією державно-правових установ Гетьманщини. Проаналізовані «Праці...» були друкованим органом Комісії, на сторінках яких опубліковувались не лише наукові статті, рецензії та полемічні тексти, а й висвітлювалась внутрішня діяльність. Зокрема, секретар Комісії повідомляв про її роботу за попередній рік, члени Комісії у друкованому вигляді звітували про відрядження до різноманітних архівних установ. Надзвичайно цінними є протоколи засідань, які опубліковані у третьому випуску. Українське право за литовської доби, як показало наше дослідження, на сторінках «Праць...» представлено досить широко. Предметом вивчення стали не лише писемні пам'ятки, а й окремі інститути та галузі права. На жаль, не всі випуски «Праць...» дійшли до нашого часу. Сьомий було знищено, однак наведена інформація дає надію на віднайдення якщо не всього випуску, то хоча б окремих статей. Також відомо, що формувався дев'ятий випуск, однак його доля наразі нам не відома.

REFERENCES

1. Usenko, I. (2007). Komisiia VUAN dlia vyuchuvannia istorii zakhidno-rus'koho ta ukrains'koho prava. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy*, (Vol. 4, pp. 474–475). Kyiv: Naukova Dumka. [in Ukrainian].
2. Usenko, I. (2013). Rukopysna pravnycha spadshyna Vseukrains'koi Akademii nauk: hirki vtraty i arkhivni znakhidky. *Pravova derzhava*, (24), 6–14. [in Ukrainian].
3. Hurbyk, A. (2009). Traktuvannia “sudovykh okolyts” v hromad-s'komu sudochynstvi na ukrains'kykh zemliakh Velykoho kniazivstva Lytovs'koho. *Ukraina Lithuanica: studii z istorii Velykoho kniazivstva Lytovs'koho*, (1), 11–33. [in Ukrainian].
4. Hurbyk, A. (2013). Pravovyy instytut “honinnia slidu” v kopnomu sudochynstvi ukrains'kykh zemel' Velykoho kniazivstva Lytovs'koho.

Ukraina Lithuanica: studii z istorii Velykoho kniazivstva Lytovs'koho, (2), 96–111. [in Ukrainian].

5. Bedrij, M. (2014). *Kopni sudy na ukrains'kykh zemliakh u XIV–XVIII st.: istoryko-pravove doslidzhennia*. L'viv: Halyts'kyj drukar. [in Ukrainian].